

Mauri Nieminen

***KAIKEN MAAILMAN
VILLIPEURAT JA POROT***

***KAIKEN MAAILMAN VILLI-
PEURAT JA POROT***

Metsäpeurahirvas Suomenselällä, jonne ne palautettiin vuosina 1979–80. Alueella on nykyään yli 2 000 metsäpeuraa.

Leveäsarvisia tunturipeurahirvaita (Rangifer t. tarandus) Etelä-Norjan tuntureilla. Alueella on nykyäänkin noin 35 000 peuraa, joita metsästetään syksyisin.

Mauri Nieminen

***KAIKEN MAAILMAN VILLI-
PEURAT JA POROT***

© 2022 Mauri Nieminen

Kustantaja: BoD – Books on Demand
Helsinki, Suomi

Valmistaja: BoD – Books on Demand

ISBN: 978-952-80-6121-2

SISÄLLYS

Lukijalleni 7

Villipeurat ensin 11

Villipeurojen pyyntihistoriaa 28

Eri villipeurat ja karibut 59

Suomen poronhoidon historiaa 88

Eri poronhoitotapoja 130

Taljoja, nahkoja ja sarvia 170

Poronlihaa, verta ja maitoa 187

Poro- ja lappisanastoa 214

Kirjallisuutta 220

Lyhytjalkainen ja -kuonoinen huippuvuortenpeuranaaras (Rangifer t. platyrhynchus). Huippuvuoret toukokuu 2010. Neljällä alueella on nykyään yhteensä noin 10 000 rauhoitettua huippuvuortenpeuraa.

LUKIJALLENI

Vuosituhansien ajan villipeura on ollut ihmisen tärkeimpiä pyyntikohteita pohjoisella pallonpuoliskolla. Euraasiassa villipeuran ja ihmisen yhteinen historia ulottuu jo lähes 300 000 vuoden taakse. Villipeura on ollut ihmisen kannalta aina mainio pyyntikohde. Samoja kulkureittejä käyttävänä laumaeläimenä sitä on ollut helppo pyytää eri menetelmillä ja siitä on hyvän ja ravitsevan lihan lisäksi saatu myös lämpöisiä taljoja, nahkoja, kovia sarvia ja monia muita tarveaineita. Pyyntimenetelmätkin ovat olleet samanlaisia sekä Vanhalla että Uudella mantereella.

Villipeurojen levinneisyysalue on aina ollut laaja ja käsittänyt pohjoisnapaa ympäröivällä alueella erilaisia ja useampia elinympäristöjä kuin yhdenkään muun pohjoisen hirvieläimen alueet. Pohjoisimmat villipeurat elävät vielä nykyään Grönlannissa ja Huippuvuorilla 79. leveyspiirin tuntumassa. Eteläisimmät villipeurat tavataan aivan pohjoisen havumetsävyöhykkeen etelälaidalta. Itä-länsisuunnassa villipeurojen levinneisyys ulottuu Vanhalla ja Uudella mantereella valtamerestä valtameren. Levinneisyys-

alue on nykyään paikoin päällekkäinen poron kanssa. Tästä aiheutuu usein poronhoidolle ongelmia. Tundran villipeuroille ovat tyypillistä satoja, Uuden mantereen karibuille jopa 6 000 kilometriä pitkät vuodenaikaisvaellukset eri laiturien välillä..

Metsäpeura on villipeuraa vaikka sitä voissa paistaisi. Varsinkin peurahirvaan liha oli ennen niin erinomaista, että *"se antoi makunsa jo etukäteen"*, ja *"kelpasi vaikka syöneellekin"*. Villipeurat tosin hävisivät Suomesta 1800-luvun lopulla paljolti kehittyneempien pyyntivälineiden ja liiallisen pyynnin seurauksena. Viimeiset metsäpeurat nähtiin Suomensellällä runsas sata vuotta sitten. Vain jättösarvia ja jo maatuneita sarvenkappaleita löydettiin alueelta 1900-luvun alussa.

Yli neljäkymmentä vuotta sitten palauttamamme metsäpeura lisääntyi Suomenselän saloilla aluksi nopeasti, sitten vähän hitaammin ja nykyään alueella on yli 2 000 metsäpeuraa. Hitaasta kannan kasvusta syytettiin alussa jopa liiallista metsästystä. Vuosittain on ammuttu lähinnä vain viljelysvahinkoja aiheuttavia *"peltopeuroja"*. Tänäpä Suomenselän peurakanta voi kuitenkin hyvin, paremmin kuin metsäpeurat Kuhmossa, Venäjän rajan pinnassa.

Villipeurojen ja karibujen talviravintona ovat pääasiassa jäkälät ja puilla kasvavat lupot. Ne kuuluvat ravintonsa laadun suhteen välityyppisiin hirvieläimiin: ne syövät pehmeää mutta myös melko karkeaa ravintoa. Niitä tavataan Euroopan, Aasian ja Pohjois-Amerikan monilla tunturi-, tundra- ja pohjoisimmilla havumetsäalueilla. Niitä esiintyy myös monilla arktisilla saarilla.

Peuran eli *Rangifer* -suvun villipeurat ja karibut voidaan ryhmittää helposti kolmeen ekologiseen pääryhmään: tundra- ja tunturialueen, arktisten saarten ja metsäalueen villipeurat ja karibut. Tämä jaottelu ei vastaa kuitenkaan aina DNA-menetelmin saatuja eroja. Alalajien rakenteelliset eli morfologiset erot ovatkin kehittyneet ilmeisesti melko myöhään ja sopeutumina jääkauden jälkeisiin ympäristömuutoksiin. Vanhalla ja Uudella mantereella voidaan erottaa elinympäristöjen perusteella jopa neljää eri päätyyppiä olevia villipeuroja ja karibuja.

Tundra- ja pohjoisimman taiga-alueen villipeurat asuttavat levinneisyysalueensa keskiosat. Varsinaisen havumetsäalueen villipeurat ovat näitä kookkaampia ja väriltään tummempia. Eroa on hieman myös sarvien muodossa. Suurimmat ja komeasarvisimmat villipeurat tavataan levinneisyysalueen eteläosissa. Arktisen

alueen villipeurat ovat pienempiä, vaaleampia ja lyhytjalkaisempia.

Uuden mantereen karibut ovat yleensä kookkaampia kuin Vanhan mantereen villipeurat. Karibu-nimi johtuu joko mikmakin intiaanien antamasta nimestä *xalibu* tai algongin intiaanien käyttämästä nimestä *khalibu*. Molemmat tarkoittavat kaivajaa. Alaskassa karibut kaivavatkin lunta, jonka kovuus on jo peräti 9 000 g/cm², eli lähes kymmenen kertaa vaikeimmissa lumioloissa kuin meillä metsäpeura ja poro.

Tärkeimmät ravinnon lähteet olivat ennen eläinproteiineja, ja parhaita saaliseläimiä olivat villipeurat, hirvet, pienemmät eläimet ja linnut sekä hylkeet ja kalat. Marjoista saatiin vitamiineja, männyistä lisäravintoa, pettua. Metsät olivat vielä vanhoja metsiä, ja avomaata oli vähän. Luonnon pientä rehevöitymistä oli vain asuinpaikkojen ympärillä. Kehittyväkin tekniikkaa hyödynnettiin jo tehokkaasti. Eläimiäkään ei tapettu huvikseen, vaan tarkkaan ja käytettäväksi ravinnoksi.

Luonnosta suoraan ravintonsa hankkiva perhe tarvitsi suuren alueen eläkkeeseen. Erätalous, metsästys, kalastus ja keräily, meillä ns. lappalaiselinkeinot, vaativat paljon tilaa ja liikkumista. Koskematon erämaa pystyi elättämään kivi-

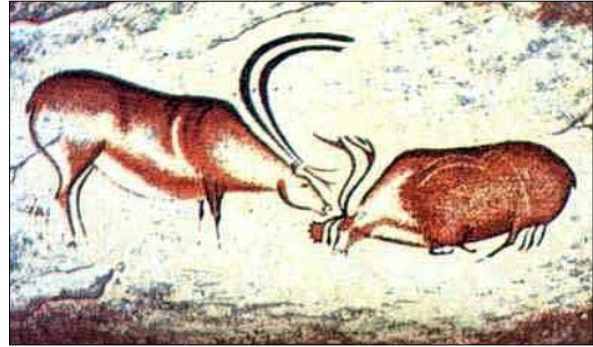
kaudellakin Ismo Björnin (1999) mukaan vain 1-2 henkeä/100 km². Isompien alueiden väkiluku oli 35–70 henkeä. Perheissä oli 5-6 henkeä, ja alueen metsiä ja vesistöjäkin käytti 5-10 perhettä tai ryhmää. Alueellisia yksiköitä ja niiden kokoa sääteli ns. naimakentän koko, vähintään jo 175 henkeä. Parhaita herkkuja olivat ennen *"peuran kieli, mateen maksa ja hirven turpa"*.

Nykyään meillä ruokintaankin tukeutuvan porotalouden imago on jo huono ja hiilijalanjälki suuri. Luonnonlaitumilla tuotettua poronlihaa ei juuri löydy. Luken tutkimusten mukaan poron hiilijalanjälki (14 kg) onkin jo kuukauden ruokinnalla lähes naudan luokkaa (16,5 kg). Poroja ruokitaan paliskunnissa kuitenkin 4-6 kuukautta ja rehuja, joista yli puolet on kaupallisia, käytetään yli 50 miljoonaa kiloa. Teurasporojakin jo ruokitaan.

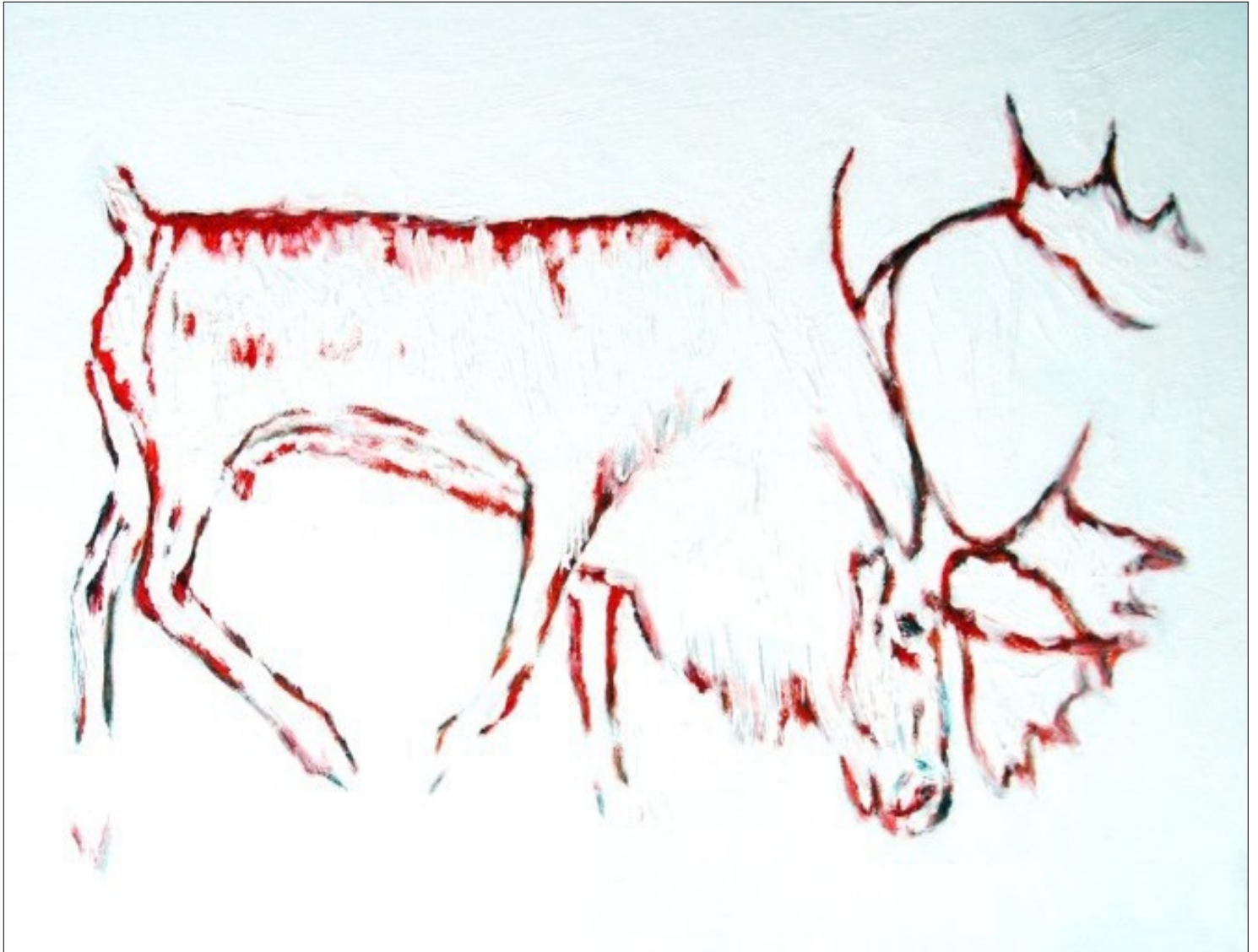
Pikkulapsia lukuun ottamatta metsästäjä-keräilijät eivät käyttäneet juuri maitotuotteita. Nykyään jo monet aikuisista, varsinkin lappalaiset, eivät pysty hajottamaan maitosokeria eli laktoosia. Myöhemmin lappalaisetkin oppivat lypsämään porojaan ja sekoittivat jo hätäruokana vähälaktoosista poronmaitoa variksenmarjoihin.

Toivotan hyviä lukuhetkiä ja löytöjä kirjani peura- ja poropoluilta.

Siggavuonon Kaunisniemessä
Talvella 2022. Mauri Nieminen

Ranskan Lascauxin villipeurahirvoilla on ikää 25 000 vuotta. Altan kallioissa on piirroksia villipeuroista ja hirovistä. Ikää niillä on 5 000-6 000 vuotta.

Kesslerlochin kuulu villipeurahiroas on nähty Inarissa. Mauri Nieminen, öljyväri, 2001. Sveitsin Thaygenista löydetyllä peuransarveen tehdyllä alkuperäisellä piirroksella on ikää yli 12 000 vuotta.

VILLIPEURAT ENSIN

Villipeura (tieteellinen nimi *Rangifer tarandus*) ilmestyi sarvilöytöjen perusteella jääkauden ensimmäisen jäätiköitymisen aikaan jo pohjoiseen eläimistöön. Lajina sillä on ikää vähintään 650 000 vuotta. Vuosituhansien ajan villipeura on ollut ihmisen tärkeimpiä pyyntikohteita pohjoisella pallonpuoliskolla. Euraasiassa villipeuran ja ihmisen historia ulottuukin lähes 300 000 vuoden taakse. Villipeura on ollut ihmisen kannalta aina mainio pyyntikohde. Samoja kulkureittejä käyttävänä laumaeläimenä sitä on ollut helppo pyytää ja siitä on hyvän ja ravitsevan lihan lisäksi saatu myös lämpöisiä taljoja ja monia muita tarveaineita.

Villipeurojen levinneisyysalue on aina ollut laaja ja käsittänyt useampia erilaisia elinympäristöjä kuin yhdenkään muun pohjoisen hirvieläimen. Vielä nykyään pohjoisimmat villipeurat elävät Grönlandissa ja Huippuvuorilla 79. leveyspiirin tuntumassa. Eteläisimmät villipeurat tavataan aivan pohjoisen havumetsävyöhykkeen etelälaidalta. Itä-länsisuunnassa villipeurojen levinneisyysalue ulottuu Vanhalla ja Uudella mantereella valtamerestä valtamereen.

Villipeura on hirvieläimistä sosiaalisimpia. Sen molemmilla sukupuolilla on vuosittain uusiutuvat täyteissarvet. Jo tundran alalajeille on tyypillistä satoja, Uuden mantereen karibuilla jopa tuhansia kilometriä pitkät vuodenaikaisvaellukset. Talviravintona niillä ovat jäkälät ja puilla kasvavat lupot. Villipeura kuuluu ravintonsa laadun suhteen ns. välityyppisiin hirvieläimiin; se syö pehmeää mutta myös melko karkeaa ravintoa.

Levinneisyydeltään villipeura on ns. sirkumpolaarinen laji. Sitä tavataankin Euroopan, Aasian ja Pohjois-Amerikan tunturi-, tundra- ja pohjoisimmilla havumetsäalueilla. Villipeuraa esiintyy myös monilla arktisilla saarilla. Vanhalla ja Uudella mantereella voidaan erottaa elinympäristöjen perusteella jo neljää eri päätyyppiä olevia villipeuroja: Tundra- ja pohjoisimman taiga-alueen villipeurat asuttavat levinneisyysalueen keskiosat. Varsinaisen havumetsäalueen villipeurat ovat näitä kookkaampia ja väriltäänkin tummempia. Eroa on hieman myös sarvien muodossa. Suurimmat ja komeasarisimmat villipeurat tavataan levinneisyysalueen eteläosissa. Arktisen alueen villipeurat ovat pienempiä ja lyhytjalkaisempia. Uuden mantereen karibut ovat yleensä kookkaampia kuin Vanhan mantereen villipeurat.

Fennoskandiaan *Rangifer*-suvun alalajit tunturipeura ja metsäpeura saapuivat jääkauden jälkeen. Tunturipeura vaelsi ensin todennäköisesti jo mannerjään sulamisen aikoihin läntistä Skandinavian reittiä pitkin Pohjois-Norjaan Keski- ja Länsi-Euroopasta. Metsäpeura levisi alueelle myöhemmin, ja monien aikaisempien käsitysten mukaan idästä.

Metsäpeura ja tunturipeurasta kesytetty poro ovat risteytyneet meillä keskenään ainakin 1600-luvun alusta lähtien, poronhoidon levittäytyttyä havumetsävyöhykkeelle. Risteytyminen jo Venäjän Karjalassa 1950-luvulla ja jopa 1970-luvulle kestänyt villiintyneiden venäläisten porotokkien liikkuminen metsäpeuran levinneisyysalueella ovat todennäköisesti vaikuttaneet metsäpeuran perimään niin, että eräät tutkijat eivät ole luokitelleet sitä enää omaksi alalajikseen, vaan lukeneet senkin kuuluvaksi tunturipeuroihin. Palearktisen taigavyöhykkeen metsäpeuran taksonomia ja yhtenäisyys onkin edelleen ratkaisematta. Siperian metsäalueen peurat on aikaisemmin luettu kuuluvaksi alalajiin *R. t. valentinae*, tosin käsitykset siitäkin edelleen vaihtelevat.

Maailmassa on nykyään yli 3 miljoonaa villipeuraa/karibua. Tunturipeuroja elää yli 35 000 Etelä-Norjassa ja pari tu-

hatta Kuolan niemimaalla. Molempiin on jo sekoittunut poroa, Kuolan tunturipeuroihin ilmeisesti myös metsäpeuraa. Metsäpeuroja tavataan meillä poronhoitoalueen välittömässä läheisyydessä jo Suomussalmella ja Kuhmossa sekä Pohjois-Karjalassa. Suomen puolella metsäpeuroja on yli 1 000, Venäjän Karjalassa aikaisemmin jopa 6 000-10 000. Viime vuosina metsäpeurojen määrä on siellä laskenut suuresti. Vuosina 1979-80 siirsimme metsäpeuroja Keski-Suomeen Salajärven kansallispuistoon, missä kanta on nykyään yli 2 000 peuraa. Muutamia metsäpeuroja on nykyään myös Pirkanmaalla ja Satakunnassa.

Poron ja villipeuran erottaminen toisistaan ei ole ollut tutkijoillekaan aina helppoa. Metsäpeura on mittautusten mukaan 10-15 cm korkeampi kuin tunturipeura ja poro. Kokoero johtuu metsäpeuran pitkistä jaloista. Metsäpeura on myös ruholtaan solakampi, yksivärinen, melko tumma, ja sillä on pitempi häntä eli saparo. Valkoisen kurkkuparran alla metsäpeuralla on rinnassaan usein tummanruskea läiskä. Turpanahka on lähes musta, suupielistä sieraimiin hopeanhoitoisen karvan peittämä ja turvassa ulottuu tavallisesti tumma kolmio silmien väliin.

Metsäpeuran kallon naamaosa on erittäin pitkä ja kapea, ja nenäluut ovat usein lyhyemmät, säännöllisemmät, pystymät, kapeammat ja monihaarisemmat kuin tunturipeuralla ja porolla. Metsäpeuran vasat ovat syntyessään yksivärisiä ja punaruskeita. Uusimmat verijä karvanäytteisiin perustuvat DNA-tutkimukset kertovat selvistä perinnöllisistä eroista verrattuna tunturipeuraan ja poroon. Myös käyttäytymisessä on hieman eroja.

Ranskan Pyreneiltä ja hieman pohjoisempaa on paljastunut kuitenkin joukko mielenkiintoisia arkeologisia löytöjä, joiden perusteella villipeura oli tuolla alueella tärkeä pyyntieläin jo jääkauden lopulla, runsaat 20 000 vuotta sitten. Tätä vanhaa ajanjaksoa onkin kutsuttu usein juuri *Peurojen ajaksi*. Jääkaudella Ranskassa ja Pohjois-Espanjassa eläneet villipeurat tekivät todennäköisesti pitkiäkin vuodenaikaisvaelluksia kesä- ja talvilaidunten välillä nykyisten peurojen ja Uuden mantereen karibujen tapaan. Pyreneiden ja Perigordian luolissa asui karastuneita peuramiehiä jo paleoliittisen ajan lopulla vuosittain myöhäissyksystä alkukevääseen. Peuroista ja niiden pyynnistä näillä eteläisillä alueilla kertovatkin monet löydöt ja luolamaalaukset. Sveitsin Thayngenista löydetyllä peuransar-

veen tehdyllä taidokkaalla Kesslerlochin hirvaspiirroksella on ikää jo yli 12 000 vuotta.

Kainuussa metsäpeuroja

Ilmeisesti Oulujärven ympäristö on ollut hyvää metsäpeura-aluetta vielä 1600- ja 1700-luvulla. Sotkamossa ja Paltamossa tavattiinkin tuolloin suuria peuralaumoja. Peuroja pyydettiin 1600-luvun lopulla pääasiassa hiihtäen ja koirien avulla pehmeän lumen aikaan. *"Syvään ja pehmeän lumen aikana"*, kirjoittaa J. Cajanus Paltamosta vuonna 1663, *"kyetään helposti saavuttamaan karhuja, susia, hirviä ja peuroja, mutta kun lumi peittyy hangella, joka kantaa koirat, silloin tapetaan kaikki peurat ja karhut. Tullessaan jotenkin likelle eläintä, pyytäjät heittää keihäänsä ehdottoman tarkasti. Janonsa hän sammuttaa juomalla peuran verta lumesta, keihäänsä tai sompansa tekevästä reiästä, ja hän sanoo sen olevan suuloista juomaa, joka ei ainoastaan sammuta janoa, vaan antaa myös voimia ajon jatkamiseen. Mutta nuoria, sarvettomia vassoja säästetään. Ruhot hän jättää metsään ajon päättymiseen, sillä täällä ei ole totuttu varastamaan, joten aitat ovat enimmäkseen lukottomia. Useitten ottaessa osaa metsästykseen, tulevat vanhimmat ja nuorimmat perästä kuljettaen ahkiota leipälaukuineen. Nämä nylkevät ja paloittelevat eläimet. Yhtä kaikki annetaan heille yhtä hyvää osa kuin parhaalle*

Yli 6 000 kalliopiirrosta on löydetty Norjan Altasta ja Pohjois-Trøndelagista. Niillä on ikää 5 000-6 000 vuotta, ja ne liittyvät villipeurojen pyyntiin ei poronhoitoon. Kalliokuvat on maalattu punaisiksi.

Zalavrugan kallioista on löydetty jo noin 1 500 piirrosta. Näillä taidokkailla metsäpeurapiirroksilla on ikää jo yli 13 500 vuotta.

miehelle. Jos hän on yksin, hän kulkee samaa tietä takaisin säilyttääkseen ja viedäkseen perille saaliin sekä panee lihan pilkottuna ahkioon kuljettaen ahkion toisensa jälkeen kotiin..."

Saaliit olivat ennen runsaita. Paltamon käräjillä vuonna 1674 valitettiin tosin peuroja pyydetävän paljon luvattomana aikana sillä seurauksella, että peurat *"suureksi puutteeksi ja vahingoksi maalemme"* pakenevat Venäjän puolelle. Rajan asukkaita kiellettiin 40 markan sakon uhalla pyytämästä peuroja luvattomana aikana.

Villipeuroja pyydettiin Sotkamossa ja Paltamossa ennen ansoilla, ja sopivalla säällä myös pyssymetsästys tuotti hyvän saaliin. Parhaina pyyntipäivinä metsästäjät kaatoivatkin useita peuroja "riviin". Varsinkin pyryilmalla luonnistui pyynti hyvin. *"Silloin voi tuulen alle asettunut mies"*, kirjoittaa Eric Castren Paltamosta vuonna 1754, *"kaataa useita joukosta ilman, että toiset laukauksesta säikähtävät, niin kauan kuin ne eivät vainua ruutia tai pyyntimiestä tai näe häntä."* Peurahaudat otettiin jo varhain käyttöön Kainuussa, ja pitkään 1800-luvulla näkyi selviä jään-teitä haudoista mm. Kajaanin seudulla. Suomussalmella peurojen hautapyyntiä harjoitettiin vielä 1870-luvulla. Peurahaudat olivat puolitoista sylvä pitkiä, sy-

len levyisiä ja niin syviä, että pohjalla seisova mies vain kurkottaen kirveineen näkyi maanpinnalle. Haudat peitettiin puilla, risuilla ja sammalilla. Haudat sijoitettiin tavallisesti lampien välisille kankaille, peurojen tavanomaisille kulkureiteille.

Savossa, varsinkin alueen itäosissa, villipeura oli varsin tavallinen näky vielä 1700-luvulla. Keväällä peurat vaelsivat etelään, ja ne seurasivatkin vuosittain tuttuja vaellusreittejä lähtiessään matkaan Oulujoen vesistöalueelta. Huomattavin peurojen vaellusreitti kulki 1760-luvulla Paltamosta Kuopioon sekä Leppävirran ja Rantasalmen pitäjiin ja sieltä edelleen Saimaalle. Laumat käsittivät tuhansia peuroja, ja mukana oli villipeuroja myös Venäjän Karjalasta. Peurat vaelsivat rajan yli Kuusamon ja Sotkamon välisellä alueella, kuten nykyäänkin. Kajaanin kaupungin liepeillä oli tuolloin huomattava metsäalue, jossa metsästettiin runsaasti vaeltelevia peuralaumoja. Kajaanista itään peurat vaelsivat yli Oulujärven ns. Korholan laajaan sydänmaahan.

Nilsin reittiä pitkin peurat vaelsivat aluksi etelään Syvärin rannoille ja Pielisjärven saariin ja jakaantuivat myöhemmin Kuopion ja Leppävirran pitäjien vesistöalueille. Hyönteisiä, petoja ja pyyn-

Villipeura on hyvin vanha laji, alalajeja on seitsemän ja levinneisyysalue sirkumpolaarinen. Maailmassa on lähes 4,5 miljoonaa villipeuraa/karibua ja noin 2,5 miljoonaa poroa. Monin paikoin villipeurat ovat erittäin tärkeää riistaa paikallisille asukkaille. Pohjois-Amerikassa onkin yli kymmenen karibun metsästyksellä elävää alkuperäiskansaa. Venäjällä villipeurojen metsästyksellä on Alaskasta ja Kanadasta poiketen myös kaupallista hyötyä. Eniten villipeuroja metsästetään Keski-Siperian alueella.

Skandinaviasta Luoteis-Siperiaan ulottuvalla tunturi-, tundra- ja metsävyöhykkeellä laiduntaa lähes 2,5 miljoonaa poroa. Poronhoitoa harjoittaa 30 alkuperäiskansaa, ja sen parissa työskentelee 100 000 poronhoitajaa. Maailmassa tuotetaan vuosittain yli 20 miljoonaa kiloa poronlihaa. Paikoin lypsetään edelleen poronmaitoa, kerätään "verisarvia", taljoja ja nahkoja. Osa poroista kantaa taakkoja ja vetää kuormia. Siperiassa ja Mongoliassa poroilla myös ratsastetaan.

Jo 50 vuotta villipeuroja ja poroja tutkinut, 25 kirjaa ja yli 500 tieteellistä artikkeliakin julkaissut dosentti, emeritustutkimuspäällikkö kertoo poronhoidon tarinat ja vie lukijat peura-, poro- ja eräpoluille, vanhoille virkateille.

Kauniit kuvat täydentävät asiantuntevaa tekstiä.

